

Ks. PIOTR WIŚNIEWSKI
Płock, WSD

HYMNY ŁACIŃSKIE NAJSTARSZĄ FORMĄ HYMNODII

1. Terminologia

Liturgia godzin w oddawaniu chwały Bogu posługuje się, oprócz psalmów, kantyków, czytań biblijnych także innymi śpiewami, do których zalicza się również hymny¹. W literaturze przedchrześcijańskiej słowo ὕμνος (pieśń, hymn) oznacza w sensie wąskim pochwalny śpiew ku czci bogów i bohaterów, początkowo w formie epickiej, a następnie w pełnej kunsztu dwuwierszowej budowie². W liturgii chrześcijańskiej termin ὕμνος otrzymał znacznie większe znaczenie, wyrażając modlitwę³. Łaciński wyraz *hymnus* pozostaje w literaturze przedchrześcijańskiej całkowicie obcy. Według św. Augustyna grecki termin *hymnus* oznacza pieśń śpiewaną na chwałę Bożą: *cantu cum laude Dei*⁴. Hymn można zatem określić jako religijną poezję o tematyce pochwalnej i dziękczynnej⁵. W wąskim i najbardziej właściwym sensie hymn jest zwrotkową pozabiblijną pieśnią brewiarzową (*Lied des Breviers*)⁶. Forma ta swymi korzeniami sięga nabożeństw i religijnej poezji medytacyjnej⁷. Hymny obok psalmów należą do modlitewnego bogactwa wczesnego chrześcijaństwa⁸. Ponieważ były one wytworem własnej twórczości, określano je niekiedy mianem *psalmi idiotici*. Teksty biblijne parafrazowano do tego stopnia, że czasem trudno było wskazać wyraźną granicę pomiędzy fragmentem natchnionym a kompozycją własną⁹. Cieszyły się one wielkim powodzeniem do tego stopnia, że grupy heretyckie starały się przy ich pomocy propagować własne nauki¹⁰. Skutkiem tego było

¹ B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. II: *Liturgia i czas*, Poznań 1991, s. 224.

² A. MANSER, *Hymnen*, LThK 5, Freiburg im Br. 1933, k. 221.

³ *Tamże*.

⁴ B. GŁADYSZ, *Hymny Brewiarza Rzymskiego oraz Patronatu Polskiego*, Poznań 1933, s. 6; zob. *Enarratio in Psalmum CXLVIII*, PL 37, Paris 1861, k. 1948; *Hymni cantus continentes laudem Dei... Oportet ergo, ut si sit hymnu, habeat haec tria: et laudem, et Dei, et canticum*; por. *Enarratio in Psalmum LXXII*, PL 36, k. 914.

⁵ A. REGINEK, *Repertuar hymnów diecezji krakowskiej*, MMAe 8, Kraków 1991, s. 142; wymieniony autor przeprowadził gruntowne studium muzykologiczne hymnów brewiarzowych w polskich przedtrydenckich rękopisach liturgicznych.

⁶ MANSER, *art. cyt.*, k. 221.

⁷ REGINEK, *art. cyt.*, s. 142.

⁸ M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, tł. L. Balter, Poznań 1999, s. 558.

⁹ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 224.

¹⁰ GŁADYSZ, *dz. cyt.*, s. 6–7; por. J. KROLL, *Die christliche Hymnodik bis zu Klemens von Alexandria*, Königsberg 1921, s. 82nn.

wydanie na synodzie w Laodycei (ok. 350 r.) zakazu wykonywania hymnów¹¹ Podobnie postąpił późniejszy synod w Bradze (563), wykluczając wszelkie śpiewy poetyckie, niebiblijne¹². Jak wynika zatem z powyższych faktów, hymny nie wszędzie spotkały się z aprobatą. Dopiero z biegiem czasu znalazły właściwe sobie miejsce w liturgii katolickiej¹³. Zdaniem B. Fischera wszystko to stało się przyczyną „długotrwałej rezerwy miejsko-rzymskiej modlitwy godzin w stosunku do hymnu, która spowodowała, że przez ponad tysiąc lat, aż do najnowszej reformy, brakowało w rzymskiej Liturgii Godzin hymnów na Wielki Tydzień i Oktawę Wielkanocną”¹⁴. Mimo że hymny były rozpowszechnione w Kościele zachodnim, to jednak liturgia rzymska (papieska) przyjęła je stosunkowo późno, bo dopiero w XIII w.¹⁵

2. Twórcy hymnów

Hymny zalicza się do najstarszej formy hymnodii¹⁶. Ich początków upatruje się na Wschodzie, u heretyków, którzy wykorzystując różnego rodzaju popularne pieśni, szerzyli błędne nauki¹⁷. Chcąc temu przeciwdziałać, tworzone podobne pieśni, w których przedstawiano prawdy wiary katolickiej. Niewątpliwie wielkie zasługi położył w tym względzie św. Efreem Syryjczyk (ok. 306–373 r.), którego uznaje się za ojca hymnografii łacińskiej na Wschodzie¹⁸. Występował on przeciwko błędnym naukom, broniąc ortodoksji przeciw Bardesanowi, Marcjanowi i Manicheuszowi. Stworzył on różne kategorie twórczości literackiej (*memra*): mowy poetyckie, homilie poetyckie. Z uwagi na to, że zaopatrzone były w refreny, umożliwiały tym samym

¹¹ KUNZLER, *dz. cyt.*, s. 558.

¹² NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 224; por. GŁADYSZ, *dz. cyt.*, s. 11; P. BATTIFOL, *Historie zu Bréviaire romain*, Paris 1911, s. 170; A.J. Nowowiejski podaje jednocześnie informacje, że przeciwnie postąpił synod w Tours (567), w kanonie 23, zalecając obok hymnów ambrojańskich śpiewanie także takich, które na to zasługują: *Licet hymnos Ambrosianos habeamus in canone, tamen quoniam reliquorum sunt aliqui, qui digni sunt forma cantari, volumus libenter amplecti eos praeterea, quorum auctorum nomina fuerint in limie praenotata*; A.J. NOWOWIEJSKI, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, t. IV, cz. II: *Officjum brewiarzowe*, Płock 1916, s. 656.

¹³ GŁADYSZ, *dz. cyt.*, s. 11.

¹⁴ Cyt. za: KUNZLER, *dz. cyt.*, s. 558; por. B. GŁADYSZ, *Liturgiczne znaczenie hymnów brewiarzowych*, Poznań 1936, s. 4.

¹⁵ T. SINKA, *Zarys liturgiki*, Kraków 1997, s. 255; według J. WIERUSZA-KOWALSKIEGO hymny weszły do brewiarza rzymskiego po XI w.; zob. TENŻE, *Liturgika*, Warszawa 1955, s. 436; od XIII w. również w Polsce rozwijała się twórczość hymniczna. Związana była ona głównie z kultem świętych: Stanisława (*Gaude Mater Polonia*), Wojciecha (*Exsultet claro sidere*), Jadwigi Śląskiej (*Exsultet iam angelica festiva*), Jacka (*In hoc Hyacinthi iubiló*), Jana Jalmuźnika (*Laudibus summi decus*); zob. A. REGINEK, *Hymnodia. W Kościele łacińskim*, EK 6, k. 1366–1367.

¹⁶ I. PAWLAK, *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, Lublin 2000, s. 135.

¹⁷ GŁADYSZ, *Hymny Brewiarza Rzymskiego*, s. 6–7.

¹⁸ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 224; PAWLAK, *dz. cyt.*, s. 135.

włączanie się wiernych¹⁹. Na Zachód zostały one przeniesione przez św. Hilarego z Poitiers (ok. 310–367 r.)²⁰. Posiadał on znajomość wschodniej hymnodii będąc na zesłaniu we Frygii. Z jego zbioru *Liber hymnorum* niektóre z hymnów zostały wprowadzone do liturgii. Pomimo że są znakomite pod względem teologicznym, to jednak nie należą do popularnych utworów. Poza tym jego autorstwo odnośnie niektórych hymnów pozostaje kwestią sporną (*Hymnum dicat*)²¹

Za ojca hymnografii na Zachodzie uważa się jednak św. Ambrożego z Mediolanu (ok. 340–397 r.)²². Znanych jest kilka jego klasycznych hymnów, m.in. zamieszczone w *Liturgii godzin: Aeterne rerum Conditor, Splendor Paternae gloriae i Aeterna Christi munera*²³. Niektórzy uczeni przypisują św. Ambrożemu autorstwo jeszcze innych hymnów: *Jesu, corona Virginum; Nunc Sanctae nobis Spiritus; Rector potens, verax Deus; Rerum Deus, tenar vigor*²⁴. Hymny Ambrożego pisane były dla liturgii, w celu obrony wiary katolickiej²⁵. Wraz ze św. Ambrożym rozpoczyna się w Kościele złoty okres hymnografii łacińskiej. Św. Ambroży nadał im także odpowiednią formę poetycką, wykorzystując do ich konstrukcji tzw. dimetr jambiczny, który stał się klasyczną miarą poetycką dla późniejszych hymnografów²⁶.

Innym wybitnym hymnografem łacińskim był Aurelius Prudentius Clemens (348–405). Tworzył on hymny zawierające treści religijne, ale nie przeznaczone do liturgii²⁷. Dopiero w późniejszym czasie dokonano wyboru zwrotek, układając z nich hymny brewiarzowe²⁸. Ułożył m.in. 12 tzw. hymnów codziennych, zamieszczonych w *Cathemerinon*, a także *Peristephanon* — zbiór hymnów–poematów ku czci świętych męczenników hiszpańskich i rzymskich²⁹. Szczególną jego zasługą na polu hymnografii jest postawienie na równi łacińskiej poezji chrześcijańskiej z poezją klasyczną³⁰

Kolejnym wielkim twórcą omawianego gatunku był poeta Caelius Sedulius (zm. 450 r.). Znane są m.in. dwa hymny jego autorstwa: *A solis otus cardine* i *Hostis Herodem impie*³¹, które powstały ze słynnego abecedariusza na temat życia Chry-

¹⁹ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 224.

²⁰ PAWLAK, *dz. cyt.*, s. 135; A. ANTWEILER, *Hilarius v. Poitiers*, LThK 5, Freiburg im Br. 1986², k. 337–338.

²¹ H. EBERHARD, *Hymnendichter*, LThK 5, 1986², k. 559.

²² REGINEK, *art. cyt.*, s. 142.

²³ GŁADYSZ, *Hymny Brewiarza Rzymskiego*, s. 7–8; A. MANSER, *Hymnendichter*, LThK 5, 1933, k. 225.

²⁴ *Tamże*.

²⁵ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 227.

²⁶ GŁADYSZ, *Hymny Brewiarza Rzymskiego*, s. 8.

²⁷ *Tamże*.

²⁸ *Tamże*.

²⁹ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 228.

³⁰ *Tamże*.

³¹ GŁADYSZ, *Hymny Brewiarza Rzymskiego*, s. 9.

tusa *A solis ortu*, składającego się z 23 zwrotek. W liturgii hiszpańskiej został on podzielony na sześć hymnów, z kolei w śpiewie rzymskim na dwie części: *A Solis ortus* na Boże Narodzenie i *Hostii Herodem* na Epifanię³².

Hymny komponował także Magnus Felix Ennodius (ok. 473–521 r.). Pozostał on 12 utworów, które zostały przyjęte do liturgii³³. Jest on m.in. autorem hymnu *Ut Virginem foetam*³⁴ oraz *Iam Christus ascendit polum* na Wniebowstąpienie, używanego w liturgii do XII w.³⁵

Hymny układał także Flavius z Chalon-sur-Saône (zm. 591 r.). Znany jest hymn jego autorstwa na obrzęd umywania nóg: *Tellus ac aethra iubilant*³⁶.

Wybitnym hymnografem był również Venatius Fortunatus (zm. po 600 r.), biskup Poitiers. Wstąpił się szczególnie jako twórca hymnów o krzyżu, używanych po dziś dzień w liturgii: *Panguae lingua gloriosi proelium certaminis*³⁷, którego ósma strofa używana jest często jako szczególny hymn: *Crux fidelis inter omnes arbor una nobilis*, oraz drugi hymn: *Vexilla regis prodeunt*³⁸. Fortunatus jest także autorem hymnu *Tempore florigero rutilant distincta sereno*, który stał się modelem tzw. hymnów procesyjnych (*Salve festa dies toto venerabilis aevo*)³⁹.

Liturgia zna także hymny innych autorów, m.in. Izydora z Sewilli (zm. 636 r.), Braulio (zm. ok. 651 r.), Eugena II z Toledo (zm. 657 r.), Cixila z Toledo (zm. ok. 783 r.)⁴⁰.

Ważnym wydarzeniem w hymnografii było umiejscowienie hymnów w liturgii godzin. Dokonał tego św. Benedykt z Nursji (ok. 480–574 r.), włączając je do godzin

³² REGINEK, *art. cyt.*, s. 164.

³³ MANSER, *Hymnendichter*, k. 224.

³⁴ NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 228.

³⁵ EBERHARD, *art. cyt.*, k. 559.

³⁶ *Tamże*, k. 560.

³⁷ Hymn ten powstał z okazji przewiezienia relikwii św. Krzyża z Konstantynopola na dwór Merowingów do Poitiers w 569 r. Złączono go z obrzędem adoracji krzyża. Zachowany jest w dzisiejszej liturgii; zob. PAWLAK, *dz. cyt.*, s. 365; REGINEK, *art. cyt.*, s. 180.

³⁸ MANSER, *Hymnendichter*, k. 224; hymn *Vexilla regis prodeunt* według tradycji wykonany został po raz pierwszy w czasie niesienia przez Grzegorza z Tours i św. królową Radegundę relikwii krzyża przy poświęceniu kościoła w Poitiers; zob. REGINEK, *art. cyt.*, s. 187.

³⁹ *Tamże*. Hymnami procesyjnymi zajmował się P. WAGNER. Na podstawie analiz hymnów stwierdza, że w większości badanych hymnów występuje naczelny werseł, pełniący rolę refrenu, który śpiewany jest zarówno przed pierwszym, jak i po każdym wersecie hymnu. W ten sposób refren ten ze swoim niezmiennym tekstem może być powtarzany przez wszystkich po każdym wersecie. Jako przykład takiego sposobu wykonywania, Wagner podaje hymn *Salve festa dies*, gdzie *Salve festa dies...* jest powtarzającym refrenem; zob. TENŻE, *Einführung in die gregorianischen Melodien*, t. III: *Gregorianische Formenlehre*, Leipzig 1921, s. 479. Podobnie wykazano to w przypadku hymnu *Ubi caritas*, gdzie *Ubi caritas* pełni rolę refrenu; zob. P. WIŚNIEWSKI, *Śpiewy Mandatum w Graduałach Piotrkowskich z lat 1629–1651*, Lublin 2004 (w BKUL), s. 133.

⁴⁰ EBERHARD, *art. cyt.*, k. 560.

kanonicznych⁴¹. Stanowią one integralną część oficjum. Są modlitwą, uwielbieniem Boga oraz nadają liturgii charakter wspólnotowy⁴². Liturgicznym miejscem hymnów jest oficjum brewiarzowe. Jeżeli chodzi o melodie, to najstarsze zapisy pochodzą z XI/XII w.⁴³

3. Struktura hymnów

Struktura hymnów łacińskich opiera się na systemie metrycznym poezji antycznej. Autorzy hymnów komponowali utwory według reguł prozodii klasycznej (następstwo długich i krótkich sylab), bądź według akcentu słowa (sylaby akcentowane i nieakcentowane)⁴⁴. Znamioną cechą budowy hymnu są następujące elementy:

- identyczna budowa poszczególnych zwrotek, poprzez co staje się łatwe przyswojenie melodii⁴⁵;
- izosylabizm i izostrofizm, poprzez co możliwe staje się zastosowanie do tego samego tekstu różnych melodii⁴⁶. Zjawiska izosylabizmu i izostrofizmu pozwalają także na związanie większej liczby tekstów z jedną melodią⁴⁷. Śpiewanie jednak jakiegoś tekstu tylko na jedną melodię należy w hymnach do rzadkości⁴⁸.

Melodie hymnów w większości należą do sylabicznych. Niekiedy tok sylabiczny może być przerwany poprzez jakąś neumę. Wszystko to przyczyniało się jednak do dość szybkiego przyswojenia melodii przez wiernych⁴⁹.

Sposoby kształtowania melodii szczegółowo analizuje H.J. Werner, wyróżniając następujące możliwości:

- szeregowanie — polega na szeregowym zestawieniu czterech wersów należących do tego samego *modus*;
- powtórzenie jednego z wersów — schemat A B C A;
- jednorazowa wariantowość wersetu przez ornamentację jednego z wersów — A B C A';
- wariantowość dwóch różnych wersów — A B A' B';
- powtórzenie i wariantowość — A A B A'⁵⁰.

⁴¹ PAWLAK, *dz. cyt.*, s. 135.

⁴² NADOLSKI, *dz. cyt.*, s. 225.

⁴³ REGINEK, *art. cyt.*, s. 142.

⁴⁴ GŁADYSZ, *Hymny Brewiarza Rzymskiego*, s. 24.

⁴⁵ W. IRTENKAUF, *Hymnus. Formstruktur*, LThK 5, 1986², k. 570.

⁴⁶ *Tamże*.

⁴⁷ PAWLAK, *dz. cyt.*, s. 136.

⁴⁸ REGINEK, *art. cyt.*, s. 161.

⁴⁹ PAWLAK, *dz. cyt.*, s. 136.

⁵⁰ H.J. WERNER, *Die ältesten Hymnensammlungen von Rheinau*, „Mitteilungen der Antiquarischen Gesellschaft” (1891), s. 146nn; zob. REGINEK, *art. cyt.*, s. 192.

Jeżeli chodzi o układ hymnów, to literatura muzykologiczna traktuje to zagadnienie w różny sposób, wskazując na najrozmaitsze odmiany zwrotek i wierszy: dimetr jambiczny, wers trocheiczny, zwrotka saficka, zwrotka asklepiadejska, dystychy, heksametr, pentametr⁵¹.

* * *

Przeprowadzone krótkie studium nad powstaniem i rozwojem hymnów dowiodło, że stanowią one ważny składnik liturgicznej modlitwy Kościoła. Zrodzone jako wyraz wiary Ludu Bożego, Kościół przyjął je ostatecznie za swoją oficjalną modlitwę, włączając do *Officium divinum*.

---

⁵¹ Zagadnienie to szczegółowo omówił GŁADYSZ, *Hymny Breviarza Rzymskiego*, s. 24–28.